L'orxata valenciana a Mèxic

Autor: Xavi Mas
Data de publicació: 29-06-2010

És més probable que l'orxata mexicana fos portada a Mèxic pels primers colons catalans de València que hi van arribar.

Entre el febrer i el maig de l'any 2004 vaig fer un viatge a Mèxic. Vaig aterrar al DF. Des de la meva arribada tenia la sensació de no ser tan lluny de casa. Coneixia gent amb faccions indígenes que tenien cognoms catalans. En els patis d'algunes cases hi havia com a decoració la típica rajola catalana (mig verda mig crema, dividida en diagonal).

Aquesta sensació em va créixer quan vaig anar a "Sant Cristóbal de las Casas". Un bon dia passejant pel carrer em va sobtar llegir, en una pissarra que penjava de la portalada d'una petita "cantina" on s'hi anunciaven begudes com ara "jugos", "licuados", "batidos" i "aguas", la paraula "horchata". Vaig pensar: –Entra, en prens una i li preguntes a la mestressa què és això de l'orxata. Allà per no endur-me sorpreses em vaig acostumar, com a sistema de defensa, a preguntar què eren les coses.

Ho feia perquè havia tingut algun incident amb paraules que s'utilitzen tant a Mèxic com en l'espanyol que aquí es parla i que volen dir coses diferents com és ara "coger" que aquí vol diragafar i allà s'utilitza per definir l'acte sexual. La senyora em va contestar que era com una "agua" però amb cereals en comptes de fruites. Vaig insistir per saber quin cereal era. Semblava com si no m'ho volgués dir, com si fos el seu secret. Li vaig preguntar si era orxata de xufla. Ella, orgullosa que un "güero" estranger li preguntés per la seva orxata de civada,em va contestar: –No, es horchata de avena, pero de chufa también hay y de almendras y otros cereales. Pero esta es de avena.

Després d'aquesta anècdota, i un cop aquí, em vaig començar a interessar per l'origen i popularitat d'aquesta beguda a Mèxic. A diverses pàgines web i fòrums gastronòmics (com ara www.buscajalisco.com, www.mexicodesconocido.com, www.minid.net...) es parla de l'orxata com un producte típic mexicà, o en fan referència com una de les aigües refrescants més populars de Mèxic. Hi ha una pàgina web que cita textualment que "es beuen fredes i es consumeixen a tota la república Mexicana". També es parla que la beguda original era de xufla, que a Mèxic també es fa amb arròs o altres cereals, ja que la xufla no és un cultiu gens estès als Estats Units de Mèxic. I, finalment, he pogut llegir que en altres països d'Amèrica del sud, com ara Xile, es fan amb ametlles. A la web de l'empresa "Kern's nectar", que és una empresa que envasa sucs de fruites i aigües –també la d'orxata d'arròs–, com zumosol. Diu: "La horchata es una bebida auténtica popular en México y otros paises de latinoamérica".

Hi ha més d'una pàgina web mexicana i anglosaxona que exposa clarament l'origen valencià de la beguda, que és molt comú beure-la durant els mesos d'estiu a tot Espanya i que a València tenen el costum de sucar-hi fartons. Això forma part d'una festa i fins i tot és comú berenar-ne qualsevol dia. És típic quedar en colla per anar-ne a prendre. Vindria a ser el substitutiu de la xocolata amb xurros, tan típica a l'hivern, però a l'estiu. Justifiquen que sigui tan popular la de xufla, dient que a València hi ha grans zones de cultiu d'aquest tubercle que troba en el clima i el sòl valencià els components perfectes per desenvolupar-se. Se sap que a l'Alboraina (Horta Nord) tant el conreu de la xufla com l'elaboració i distribució de l'orxata –fins i tot a nivell internacional–és un gran motor econòmic. Fins al punt de fer-se una denominació d'origen, que això és molt significatiu pel que fa a l'origen de qualsevol producte.

Pel que fa a l'origen de l'orxata, a Mèxic utilitzen la llegenda del rei Jaume I, que és la mateixa que utilitzem aquí. I que tot seguit ús exposo. Diu la llegenda que el rei Jaume I arribava cansat i assedegat després de realitzar una de les seves gestes a "algun lloc de València". Llavors, una noia vestida amb les robes típiques li ofereix un got d'una beguda refrescant. El rei, sorprès pel seu bon gust, li pregunta a la noia: –"Que és aquesta beguda? La noia respongué: –Llet de xufla, sa majestat. El rei la rectificà dient: –Or, això és or... xata!".

Tot i que hi ha qui diu que el "xata" és un castellanisme, i malgrat que molt probablement el mot no s'utilitzés en aquella època tal i com l'usem avui –si és que s'utilitzava–, sí que podem dir que en la part de llegenda en què tothom coincideix és justament en els personatges i fets històrics. També es diu que els egipcis ja la coneixien de molt abans, i, per tant, pot ser que els àrabs la importessin a València en l'època en què aquesta formava part dels seus dominis. Sigui com sigui, el que sempre queda clar és que té un origen valencià.

En una altra web se'ns diu amb tots els ets i uts que aquesta beguda tan típicament mexicana va ser portada a Mèxic pels primers conqueridors hispans. Tenint en compte, doncs, que l'orxata té un innegable origen valencià, sembla lícit deduir-ne que la beguda va ser duta a Mèxic per conqueridors valencians.

Així mateix, el Diccionari català-valencià-balear, de mossèn Alcover, defineix orxata com una beguda refrescant que és una emulsió d'ametlles, xufles o substàncies anàlogues. Per tant, amb això queda clar que l'orxata no és únicament de xufla. Diu també que té l'arrel etimològica en l'italià orzata.

Al Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico, en Joan Corominas i en José A. Pascual diuen que més aviat sembla ser un mossarabisme, potser d'origen valencià. També diuen que a part dels exemples del s. XVIII que cita en Ruiz Morcuende, no coneixen documentació d'aquesta paraula en castellà. Vull remarcar això de manera especial, perquè el que ens estan dient aquests lingüistes és que, almenys fins al s. XVIII, no existeix l'orxata a Castella.

Això explicaria que al Tesoro de la lengua castellana o española, de Sebastián de Covarrubias, imprès al 1611, no hi hagi cap referència a la paraula horchata. I es demostra, així, que aquest mot no era popular en aquella època a Castella. Sí que hi apareix la paraula "chufa", de la qual diu curiosament: "Es golosina de niños y ellos las llaman cucas. Ay abundancia dellas en Valencia." Amb la qual cosa ara tornem a saber que, a Espanya, la xufla destacava sobretot a València. I és clar, encara que en Covarrubias no ens ho digui, jo interpreto –atès que l'orxata és feta de xufla– que l'orxata, al segle XVI, també era típica de València.

En Jaume Fàbrega, reconegut gastrònom, historiador, escriptor gastronòmic i professor de gastronomia de l'UAB, diu a la seva enciclopèdia La cuina catalana, que no es comença a consumir el producte a Castella fins al s. XIX, quan hi van començar a arribar els orxaters valencians.

Com acabo d'exposar fins aquí, el que queda clar és que vingui d'on vingui la informació sobre l'origen de l'orxata, totes les vies porten a València i, en conseqüència, totes descarten Castella com a país productor i consumidor. I si no s'hi produeix ni es consumeix, molt menys es pot exportar.

En conclusió, si, com han dit i demostrat alguns autors i erudits, diversos valencians prenen part en la conquesta de Mèxic amb En Ferran Cortès; si, com diu en Hugh Thomas al seu llibre La Conquista de México, l'entrada a la ciutat de Mèxic és commemorada amb "celebracions valencianes" (és a dir amb petards i focs artificials); si hi ha una relació directa entre València i l'or mexicà que en Cortés envia a l'emperador Carles; si com deixen constància alguns cronistes valencians els dotze franciscans que arriben per evangelitzar Mèxic eren guiats pel pare Martí de València, natural d'aquesta mateixa ciutat; ara, seria més probable que, tal com diuen les llegendes, l'orxata mexicana fos portada directament al Nou Món, i més concretament a Mèxic, pels primers colons catalans de València que hi van arribar.

Xavi Mas